

Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlarda Aşiretlerin Rolü

Ahmet İLYAS

Batman Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Batman, Türkiye

ahmetilyas@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, genç cumhuriyetin yaşamış olduğu isyan furyası sonrası oluşmuş olan travmanın devlet üzerinde ne denli etkili olduğu incelenecektir. Özellikle cumhuriyet ilan edilmeden önce de birçok isyanın vuku bulduğu ve bu isyanların Türkiye'yi sıkıntıya uğrattığını belirtilebilir. Çalışmanın ana paydası ve omurgası, çıkan isyanlarda aşiretlerin ne kadar etkili olduğu gerçeğidir. Özellikle, Halifelik kurumunun ortadan kaldırılması sonrası ortaya çıkan tabloda aşiretler, merkezi hükümetin, ulus devlet inşası için kendilerinin feda edileceği algısı, çıkan isyanlarda önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Halifeliğin yeni kurulmuş olan devlette yaşayan halk için birleştirici bir nosyon etkisi olduğu da belirtilebilir.

Çalışmanın önemli merhalelerinden biri de Şeyh Said İsyanı sonrası, Kemalist yönetimin aşiretlere olan bakış açısıdır. Bilhassa, bu isyan neticesinde görülecektir ki ülkenin doğusunda aşiretlerin ciddi bir oranda nüfuzlarının yanı sıra askeri güçleri de vardır. Bu gücü iyi kavrayan merkezi yönetim, aşiretler üzerine bir takım tenkil hareketleri düzenlemiştir. Yapılan bu hareketler neticesinde, aşiretlerin bazen yalnız bazen de birleşerek, isyan ettikleri görülmüştür. Bu çalışmanın ana amaçlarından biri de 1923-1940 yılına kadar çıkan isyanların yayılmasında aşiretlerin etkisini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said, Cumhuriyet, Kemalizm, İsyan, Aşiretler.

Emerging Role of tribe Rebellions in the Republican Era

Abstract

In this study, it will be examined the effects of trauma that was formed after wave of rebellion that young republic lived on the state. In particular, it can be stated that several rebellions have occurred before declaration republic and these rebellions have created in Turkey. The main focus of study is the fact that how effective the tribes in the riots. Tribes were perceived themselves as threat to the nation-building process after abolition of the Caliphate Institution. This perception has played a major role in the rebellions. In addition, it can be underlined that there was a unifying role of the Caliphate for people were living in the newly established state.

One of the most important phase of this study is the perspective of Kemalist government on tribes after sheikh Said Rebellion. The result of this rebellion has shown that tribes had a significant proportion of penetration as well as military force in the east of country. The central government that understood well this power organized some kind of punishment movements on tribes. As a results of these movements, it was observed that that tribes rebelled as sometimes alone or United. One of the main purposes of this study is also to reveal the effects of the tribes on the spreads of rebellion in the years between 1923-1940

Key Words: Sheikh Said, Republic, Kemalism, Rebellion, Tribe

Giriş

Genç modern Türkiye için saltanatın kaldırılıp 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı, beraberinde olası bir kamplaşma sürecini de ortaya çıkardı. Bu durum, Cumhuriyet'in ilanının oldubittiyle gündeme alınması, Türkiye'de sistematik bir muhalefet olgusunun içinin doldurulması için bir fırsat niteliydi. Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan değişiklikle "*Türkiye devletinin şekl-i hükümeti cumhuriyettir*" ibaresi Tanzimat'tan beri süreklilik arz eden bir oluşum sürecinin son raddesini alması egemenlik kavramına yeni bir tanımın getirilmesi açısından önemliydi.¹ Ancak bu durum yukarıda belirtildiği gibi ya da siyaset bilimcilerin deyimiyle merkez çevre kavgasının ilk kıvılcımı olarak algılanmaktadır. Bir tarafta iktidarı derdest etme arzusunda olan Halk Partisi, diğer tarafta Milli Mücadele sonrası tasfiye edileceği korkusuyla kamplaşmaya çalışan aydın kisvesi.

3 Mart 1924 yılında Halifelik kurumunun kaldırılması muhalefet kanadının birleşmesine zemin hazırladı. Nitekim içlerinde Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi eski İstiklal Savaşı komutanlarının yer aldığı üst düzey kişiler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı(TCF) 17 Kasım 1924 tarihinde kurdular. Partinin kurulması, Halk Partisi'ne muhalefet edenlerin teveccühünü kazanmasını sağladığı belirtilebilir. Türk siyasi tarihinin önemli muhalefet partilerinden biri olan TCF'nin parti programında yer alan "*Fırka, efkar ve itikad-ı diniyyeye hürmetkardır*" maddesi muhafazakar kesimin ilgi odağı haline gelmesinde etkili oldu. Partinin kuruluşunu izleyen günlerde başlattığı yüksek gerilimli muhalefet sayesinde Başbakan İsmet Paşa (İnönü), sağlık nedenlerini öne sürerek istifa etmek zorunda kaldı. Yerine kurulan Ali Fethi Bey (Okyar) hükümeti ise muhalefet karşısında kendini müdafaa edemiyor, Ankara'da iktidar muhalefet eksenindeki çatlak, tüm devlete sirayet etmesine zemin hazırlıyordu. Bu koşullar altında ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı, siyaset arenasını biçimlendirmeye yetti.

¹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960*, II, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 9.

1-Şeyh Said İsyanı

Şeyh Said İsyanının önemli nedenlerinden biri birçok aşiret reisinin Halifeliğin kaldırılmasından sonra medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının dini hassasiyetlerini sebep göstererek Ankara Hükümeti'ne reaksiyon göstermiş olmalarıdır. Halifeliğin kaldırılmasından sonra bölgedeki aşiretler, Halife eksikliğini şeyh ve dervişlere yanaşarak gidermek istediler. Bu durum zaten bölgede güçlü olan şeyh ve melleler(imam veya dini aydın) daha da kuvvet kazanmasına zemin hazırladı. Bölgede araştırma yapan Metin Toker şeyh ve mellelerle ilgili olarak şu notları düşmesi önemlidir: *“Doğuda, o tarihteki (1925) şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler tekkelerinde oturan, müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değildi. Şeyhler ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta, vuruşkan gözü pek derebeylerdi. Halkın üzerinde ayrıca bir de dini etkileri vardı. Müritlerini zikrettirirlerdi ve üzerlerinde tam bir hâkimiyete sahiptiler.”*²

Ayaklanma öncesi yıllardır Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyetlerini sıklaştıran İngiliz ajanı Noel'in faaliyetleri dikkat çekicidir.³ Çünkü İngilizler, Lozan görüşmelerinde Türk tarafıyla çözümediği Musul meselesinde avantajlı duruma geçmek için girişimlerini başlattığı bilinmektedir. Mustafa Kemal'in Musul'u almak için ordu hazırlattığı istihbaratı da İngilizlerin bölgeye yakınlık duymasına zemin hazırladığı düşünülebilir.⁴ Bunun yanında İngilizlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin imkân ve kabiliyeti hakkında araştırma yapması da kayda değerdir. Mim Kemal Öke, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışındaki İngilizlerin rolünü şöyle değerlendirmektedir: *“İngiltere perde arkasından olsa dahi Şeyh Said Olayı'na destek sağlamışsa müdahalenin dozunu gayet iyi ayarlamış, eylemcileri nihai zafere ulaştıracak geniş çaplı bir arka çıkmadan kaçınmıştır. Bu suretle eylemcileri cesaretlendirerek, gizli tasavvurlarını icra safhasına sokmalarını sağlamıştır.”*⁵

Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri adlı yapıtında Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışında İngiliz faktörüne yaklaşımı ehemmiyet taşımaktadır: *“Halifeliğin kaldırılmış olması,*

² Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Yenigün Haber Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 38.

³ Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 84.

⁴ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 113.

⁵ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 160.

Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflatmıştır. Milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin, Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliniyorsa, bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslam'a olan bağlılıklarıydı. Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada halifeliğin kaldırılması; İngiltere'nin İslam etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için ya da öteki nedenlerle alınmış olsa da, sonuçta Türkiye'nin Musul tezinin manevi bir darbe indirmişti. İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberleri hayretle karşılayıp, buna inanmakta güçlük çektiklerini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi o zamana kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin halifeye kesin bağlılığa dayandırıldığını, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu belirtmektedir. İngiliz görevlisi tabii bu durumdan yararlanmayı ihmal etmedik diye eklemektedir. Türk Hükümeti'nin Kürt ayaklanmasına karşı aldığı sert önlemler de Musul'daki mahalli Kürt ileri gelenlerinin tepkisine yol açmaktaydı.”⁶

Kazım Karabekir Paşa, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışındaki sebepleri sayarken; doğu bölgesindeki cehaleti ve geri kalmışlığı, aşiretlerin varoluşlarına eğitimsizliğin ve işsizliğin kötülüklerin başı olduğuna dikkat çekerek genelde bölgedeki isyanların sebeplerini bu etmenlerde aranmalıdır diye not düşmüştür.⁷ Yine Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkmasında önemli olduğu düşünülen bir diğer sebep, II. Meşrutiyet'ten beri olgunlaşmaya başlayan Kürt bağımsızlık hareketinin Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetleriyle beraber güç kazanması.⁸ Kürt aşiretlerinin çıkarmış oldukları isyanların bastırılmasına rağmen devlet otoritesinin ayaklanmanın çıkış sebeplerine tam olarak inilmemesi de isyanın başlamasında etkili olmuş olabilir. Zira bölgede meydana gelen isyanlarda her seferin de aşiretlerin isyanı yönlendirmesi düşündürücüdür. En son olarak da Kürtçe'nin alınan kararlarla okullarda yasaklanması isyanın ciddi sebeplerinden biridir.⁹

⁶ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 98-99.

⁷ Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46-47.

⁸ Kemal Kirişçi-Gareth M. Windrow, **The Kurdish Questions And Turkey**, Frank Cass, London, 1997, s. 80.

⁹ Enis Güney, **Cumhuriyet Tarihinde Kürtler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 35.

2-İsyanın Başlaması ve Aşiretlerin Desteği

1924 yılın sonuna doğru Kürt bağımsızlık hareketinin öncüleri olan Azadi üyelerinin tutuklanması, Kürt aşiret lideri ile şeyhleri arasında infial yarattı. Bunun yanında Kürt aşiret reisleri tarafından gerçekleştirilen Diyarbakır Kongresi'nde, Ankara Hükümeti'nden bölge ile bir takım adımların atılmasını istediler. Ancak onların bu istekleri karşılıksız kalınca ayaklanmak için önder arama işine koyuldular.¹⁰

1914'den beri örgütlenme içine giren Azadi üyeleri ile Kürt aşiret reisleri, 1924 yılında Palulu Şeyh Said'i önder olarak kabul ettiklerini açıkladılar.¹¹ Şeyh Said önderliğindeki Azadi Örgütü ilk olarak Halifelik'in geri getirilmesi ve Kürtçenin serbest bırakılması fikrinde ortak bir konsensüs belirlediler. Cibran Aşireti Reisi Halid Bey, Huyut Aşireti (Muş), Hasenanlı Aşireti (Muş), Silkan Aşireti (Bitlis), Makso Aşireti (Bitlis), Sınikan Aşireti (Siirt), Molarahme Aşireti (Siirt), Zengon Aşireti (Hakkâri), Herki Aşireti (Mardin) gibi aşiretler Şeyh Said'in yanında olduğunu bildirdiler. Aşiretler arasındaki bağlantıyı bölgedeki şeyhlerin sağlaması kararını da aldılar.¹² Buna karşılık bazı aşiretlerde bu isyana karşı olduğunu belirttiler. Bunların başında da Said-i Nursi gelmektedir. Said-i Nursi, Şeyh Said'e gönderdiği mektupta: *"Türk milleti asırlardan beri İslamiyet'e hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz. Teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet, irşat ve tenvir edilmelidir."*¹³ Bunun yanında isyanın başladığı sırada bazı aşiretlerin TBMM'ye gönderdiği telgrafta isyanı desteklemediklerini ifade etmektedirler. Bu telgraf şöyle idi:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Şeyh Said nam hainin avanesiyle Pâlo ve civarında Hükümete karşı isyan ettiğini haber aldık. Hükümeti Cumhuriyetimizin her türlü adilâne idaresine karşı vâki bu tecavüzü nefretle karşılıyoruz ve bunların pek az zamanda def ve tenkil edileceklerine kuvvetle emküz, bu münasebetle de her türlü şaibeden ari olarak Hükümeti Cumhuriyetimizin bugün emirlerine muti ve amade olduğumuzu ve hidematı vataniye ifasına daim hazır bulunduğumuzu arz eyeriz. Miran Aşiret Reisi Naif, Taban Kabile Reisi Reşit, Puriye Kabile Reisi Süleyman, Ulukân Kabile Reisi İbrahim Mehmet, Varesezi Kabile

¹⁰ Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, s. 138.

¹¹ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 469.

¹² İsmet Bozdağ, *Kürt İsyanları*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 34.

¹³ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 144.

Reisi Reşit, Pişri Kabile Reisi İbrahim, Musa Reşan Kabile Reisi İbrahim Huşa, Serbatan Kabile Reisi Mehmet.”¹⁴

Kürt Teali Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra Azadi Cemiyeti üyelerinden Cıbranlı Aşireti Reisi Halid Bey, Mutki Aşireti Reisi Musa ve Yusuf Ziya Bey'in¹⁵ tutuklanması ve hemen akabinde 13 Şubat 1925 tarihinde kurşuna dizildiği haberini alan Şeyh Said, Bingöl'e gelerek bölgeye gelerek durum hakkında bilgi sahibi oldu.¹⁶ Martin Bruinessen, Şeyh Said İsyanı öncesi gelişmeleri değerlendirirken şu noktaya dikkat çekmiştir: “*Hükümetin Kürtleri Batı Anadolu'ya dağıtarak yerlerine Türkleri yerleştirme çabalarına girişeceği yolunda şüpheler uyandırıyor; Kürt dilinin okul ve mahkemelerdeki kullanımı büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitimin hoş görülmesi son kertede, bir Kürt eğitim sisteminin işlemediğini gösteriyor; Kürdistan kelimesi bütün coğrafya kitaplarından silinmiştir. Kürt vilayetlerindeki yüksek memurluklarda çoğunlukla Türkler bulunuyor, daha aşağı görevlerde çalışan Kürtler ise özenle seçilmiş kişilerdir. Ödenen vergiler karşılığında hükümet bu aşireti ötekine karşı kullanma taktiği uyguluyor; Kürt köyleri askerler tarafından yağma ediliyor, hayvanlar çalınıyor ve Milli Seferberlik için toplanan para ve malzemeyle ilgili olarak ortalıkta rüşvet söylentileri dolaşiyor. Ordudaki Kürtlere fazla yükleniliyor, kötü muamele görüyorlar, genelde en zor ve istenmeyen işler için kullanılıyorlar.*”¹⁷

İsyanın tüm koşulları oluştuktan sonra Şeyh Said, etrafında bulunanlarla birlikte Ergani İlçesi'nin Piran Köyü'ne geldi. Jandarma komutanı, Şeyh Said'ten yanında bulunan iki kişinin firari mahkûm olduğunu öne sürerek teslim edilmesini istedi. Mamafih, Şeyh Said'in tüm ısrarlarına rağmen jandarma komutanı o kişileri almak isteyince çatışma çıktı. Çatışma aniden tüm bölgeye yayıldı. Durumun ciddiyetini anlayan Genelkurmay Başkanlığı III. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde:

1-Şeyh Said olayı bilinmektedir. Hükümet eşkıyalığı bir an önce gidererek güçlülüğünü göstermek suretiyle dirlik ve düzenliği süratle yerine getirmeye karar vermiştir.

2-Takip harekâtını bir elden sizin yönetmeniz ve valilerin harekât bakımından emrinizde bulunması uygun görülmüştür. Bu harekât iç dirlik ve düzenliği sağlamak bakımından olduğu

¹⁴ TBMM ZC, D. II, C.XIV, B. LXV, s. 351.

¹⁵ Yusuf Ziya Bey, Birinci Meclis Bitlis Milletvekili. Kürt Teali Cemiyeti'nin kuruluşunda rol oynamış Kürt siyasetçisi.

¹⁶ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 418-419.

¹⁷ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 153-154.

için genel yönerge İçişleri Bakanlığı'ndan verilecek ve bu konuda o bakanlıkla muhabere edilecektir. Yalnız harekâtı yapacak ve katılacak askerî birlikler hakkında Genelkurmay Başkanlığı'na bilgi verilecek ve yeni birliklerin katılması hususunda Genelkurmay Başkanlığı'nın da onayı alınacaktır.¹⁸

Seyyid Ahmet Arvasi, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışına değinirken, isyanın patlak vermesini Şeyh Said'in bir düğünde iken, bölge komutanının düğüne geldiğini, Şeyh Said'e düğünde suçlu kişileri tutuklayacaklarını ifade etti. Şeyh Said'in ise bu durumun düğüne gölge düşüreceğinden, düğün sonrası kendi eliyle suçlu kişileri adalete teslim edeceğine dair söz vermesine rağmen, bölge komutanının ısrarlı tavırları sonrası karşılıklı silahlı çatışmayla isyanın başladığını belirtmektedir.¹⁹ Şeyh Said, Piran'dan ayrıldıktan sonra kendisine Haydar Ağa komutasındaki Tavaslı ile Molla Ahmet komutasındaki Silvan'da yaşayan aşiretler katılır.²⁰ 6 Şubat 1925'de Daranhi'yi ele geçiren Şeyh Said ve adamları, Elazığ'ı yağmaladıktan sonra Lice yoluyla Diyarbakır'a doğru yol alır.²¹ Diyarbakır kuşatması sonrası isyanın bir anda doğunun birçok iline yayılması ilginçtir. Bu arada hükümet, almış olduğu kararla Bingöl, Muş ve Diyarbakır cephelerini kurmuş isyancıları yakalamak için çalışmalar başlattığını ilan etti. Ali Fethi Bey, 24 Şubat 1925'de hükümetin doğu bölgelerinde sıkıyönetim ilan ettiğini duyurur. Duyuruda şunlar yer almaktadır:

“Ergani Vilayetinin bir kısmında kuvvâ-i devlete karşı vakı'a gelen isyan; Diyarbakır, Elazız ve Genç Vilayetlerine de sirâyet eylemiş. Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri Vilayetleri ile Erzurum Vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye kanunun seksen altıncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Âli'nin tasdikine arz eylerim efendim.”²²

Mustafa Kemal'in emriyle Heybeliada istirahatını yarıdan kesen İsmet Paşa Ankara'ya döndü. Gazi'den aldığı emirle istifa eden Ali Fethi Bey'in yerine Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa, güvenoyu aldıktan sonra 4 Mart 1925 günü Takrir-i Sükun Kanunu tasarısını Meclis'e sundu.²³ Tasarıda: *“Madde 1. İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve*

¹⁸ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, I, s. 128-129.

¹⁹ S. Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986, s. 55.

²⁰ Şaban İba, *1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011, s. 40.

²¹ Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 478.

²² *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Şubat 1925, Numara 1358, s. 1.

²³ Ergün Aybar, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 181.

sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bais bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabının Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir. Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

Madde 3. İş bu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur."²⁴ Yapılan oylamada Takrir-i Sükun Kanunu 22 olumsuz oya karşılık, 122 oyla kabul edildi.

Hükümetin emriyle hazırlanan III. Ordu'nun emriyle hareket eden Kazım Paşa'nın dirayetiyle isyancılarla ilk bağlantı sağlandı. Bu bağlantı sayesinde Lice bölgesinde çıkan çatışmada çok sayıda Şeyh Said taraftarı yakalanması umut vericiydi.²⁵ Bu arada Elazığ'da devlet yanlısı halkın Şeyh Said'in komutanlarından Şeyh Ahmet'e karşı koyarak tutuklanmasının sağlanması, Ankara Hükümeti'ne moral kazandırdı. 7 Mart 1925 günü Diyarbakır'ı ele geçirip Kürdistan'ın bağımsızlığı hedefleyen Şeyh Said, 8 Mart sabahına kadar süren çatışmada çok sayıda zayıt verince geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁶ İsyancılar için çember daralırken, III. Ordu'nun saldırıya geçmesiyle doğunun birçok yerinde hâkimiyet Ankara Hükümeti'ne geçmekteydi. İyice köşeye sıkışan Şeyh Said, Varto yakınlarında 15 Nisan 1925 günü yakalandı.²⁷ Şeyh Said ve adamları yakalandıktan sonra adamlarıyla beraber Diyarbakır'a getirildi. İstiklal Mahkemesi'nde yapılan duruşmalardan sonra Şeyh Said ve 47 isyancı aleyhinde ölüm cezasına çarptırıldılar.

Şeyh Said Ayaklanması, kurulan yeni Cumhuriyet'in karşılaştığı en büyük Kürt isyanlarından biridir. İsyan kendisinden önceki isyanlardan farklı olarak din ve bağımsızlık gibi kavramları içinde barındırır. İsyanın çok geniş bir alana yayılmasında, aşiret ve tarikat etkisinin zuhur ettiği anlaşılmaktadır. Ayaklanmada öne çıkan önemli hususlardan biri bazı aşiretlerin olaya müdahil olduğu bazı aşiretlerin ise ayaklanmadan uzak durduğu gerek arşiv belgelerinden, gerekse Meclis'e gönderilen telgraf ve mektuplardan anlaşılmaktadır. Örneğin Mardin'den gelen telgrafta bölgedeki aşiretlerin isyanı desteklemediği hatta isyana karşı olduğu bilgisi vardır. Bu telgraflardan birinde şu ifadeler yer almaktadır:

²⁴ TBMM ZC, D. II, C. XV, İçtimai Senesi II, s. 131.

²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 15 Mart 1925, Numara 1374, s. 1.

²⁶ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, I, s. 164.

²⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1925, Numara 1403, s. 1.

“Din ve vatan düşmanlarımızın ağ faaliyetlerine kapılan şerperverlerin milletimiz aleyhine yaptıkları hareket-i zemineyi bütün kazamız halkı namına takbih eder ve milletle hükümet-i cumhuriyetimizin, vatan azizimizin düşmanlarına karşı yapılacak her türlü hareket ta’diyeye yekvücut olarak muzahereta hazır olduğumuzu arz ederiz efendim.

Canberit Aşiret Reisi Hasankeyf Aşireti Reisi Keşuri Aşiret Reisi, Hüseyin Şeyh Ahmet Bedrettin, Midyat Belediye Reis Hevrikan Aşireti Reisi Reşan Aşireti Reisi, Reşit Çelebi Cemil, Mehalmi Aşiret Reisi Haser Aşireti Reisi Halil İsmail.”²⁸

Yine Ağrı’dan gelen telgrafta da şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Şeyh Said namındaki şeriat cahili din ve şeriatı alet etmekle halkı teşvik ederek düşmanlarımızın işgali ile binlerce kahraman şehidimizin kanıyla halis bulunan mukaddes vatanımızın bazı mahallelerinde hareket-i isyaniyede bulunduğunu haber aldık. Memleket ve millet ile hükümetin refahını ihlal ve alem-i İslamı envai felaketlerden kurtaran Hükümet-i Cumhuriyemize ferd-i sadakatimizi arz ve teyit ederiz.

Baduli (badili) Aşiret Reisi Şemski Aşiret Reisi Kasfetli Aşireti Reisi, Mehmet Hamza Mehmet, Derhanenli Aşiret Reisi Müftü Eşraftan Belediye Reisi, Mahmut Mehmet Mücri Ahmet”²⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi bazı aşiretlerin isyanı desteklediği Şeyh Said ile beraber hareket ettikleri gerçeği de vardır. İsyân sonrası hükümet ülkenin doğu bölgesinde aşiret yapısını kırmak için bazı adımlar atmıştır. Bu adımların başında da bazı aşiretlerin iskâna tabi tutularak aşiretleri ehemmiyetsiz hale getirilme çabası olmasına karşı, Şeyh Said’ten sonra çıkan isyanlarda aşiretlerin etkili olması merkezi hükümetin politikasının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

3-Raman ve Raçkotan Aşireti İsyanı

Şeyh Said İsyanı’nın bastırılmasına rağmen bölgede halen aşiretlerin Cumhuriyet rejimine karşı olduğu gerçeği bulunmaktaydı. Bu aşiretlerden biri de Cemil-i Çeto İsyanı sırasında Penciran Aşireti ile birlikte hareket eden Raman Aşireti’dir. Raman Aşireti, Batman İli ve çevresinde etkili olan önemli bir aşirettir. Bölgede, Şeyh Said İsyanı’ndan sonra

²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1925, Numara 1378, s. 1.

²⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1925, Numara 1375, s. 1.

Raçkotan, Penciran Aşireti'yle beraber Cumhuriyet aleyhine karşı bulunduğu dair istihbarat haberleri Genelkurmay'a ulaştı.³⁰ Bu istihbarat haberlerinin yanı sıra adı geçen aşiretlerin askeri tedip hareketlerine engel olmaları ordunun harekete geçmesine neden oldu.³¹ III. Ordu komutasındaki kuvvetler Beşiri harekâtını 10 Ağustos 1925 günü başlattı. Raçkotan Aşireti, nasihatle yola gelirken, Raman Aşireti'nden Emin Ağa ise isyana devam etme düşüncesindeydi. 11 Ağustos günü başlayan hareket sonrası Ramanlı Emin Ağa ve etrafındakiler Hasankeyf tarafına kaçmaya mecbur bırakıldı. 12 Ağustos'ta Raman, Alikan, Recban aşiretlerinin silahları toplanılarak bölgede asayiş güvence altına alındı.³²

4-Ağrı İsyancıları

Doğu Anadolu'da ortaya çıkan önemli isyanlardan biri de Ağrı İsyancıları'dır. Yaklaşık dört yıl sürerek Cumhuriyet Türkiye'sinin en uzun ayaklanmalarından biri olan bu isyan, sebepleri ve sonuçları açısından diğer ayaklanmalarından ayrılır. Bunun sebebi isyanı başlatan ve sürdürenlerin aşiret reisleri olmasıdır.³³ Ayaklanmanın ortaya çıkışında, Şeyh Said İsyanı sonrası, İhsan Nuri, Berazi Aşiret Reisi Mustafa Bey, Liceli Mustafa Ağa ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Hoybun Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde bir Kürt devleti kurmak istemelerinin önemli etkisi vardır.³⁴ İsyanın büyümesinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa'nın Ağrı Valiliği'ne atanması da etkili olmuştur.³⁵ Ağrı İsyanı'nın ortaya çıkış nedenleri üzerinde dururken İsmet İnönü'nün bu isyanla ilgili olarak anıları kayda değerdir. İnönü anılarında:

“Şeyh Said İsyanı'ndan sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet (haydutluk) zuhur ederdi. Bunları İran'da yerleşmiş olan İhsan Nuri isminde bir adamın başkanlık ettiği bir Kürdistan hareketi yaratırdı. Her sene hududu geçer, kolaylıkla Ağrı Dağları'nın üzerine çıkar ve orada yerleştikten sonra etrafa sarkıntılık ederlerdi. O zaman Ağrı Dağları'nın yarısı bizde, yarısı İran hududu içindeydi. İran'dan gelerek topraklarımız üzerinde cereyan eden bu hadiseler, İran ile ticari muvasalamıza

³⁰ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, I, s. 201.

³¹ Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 145-146.

³² Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, I, s. 206.

³³ Hikmet Kıvılcımlı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark), Yol Yayınları, İstanbul, 1979, s. 89.

³⁴ Emin Karaca, Ağrı Eteklerinde İsyancılar, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21.

³⁵ Zinnar Silopi, Kürt Milletinin 60 Senden Beri Esareten Kurtuluş Savaşı Hatıratı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 119.

(ulaşımımıza) dokunduğu gibi, siyasi münasebetlerimizi de sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayiş siyasi bir surette ihlal eden bir yuva bulunduğu manasını taşıyordu. Bu hal 1932'ye kadar devam etti.”³⁶ İnönü'nün de belirttiği gibi isyanın ortaya çıkışında aşiret ağalarının ve İhsan Nuri'nin çok büyük rolü vardır.

İsyan başladığı sırada III. Ordu'nun almış olduğu tedbirler sayesinde isyancıların başları İran'a kaçmak zorunda kaldı. Ağrı'daki ikinci isyan ise 14 Eylül 1927 tarihinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa'nın İran sınırını geçip Ağrı'ya gelmesiyle başladı. İsyancılara aralarında Soğanlı, Kızılbaşoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı aşiretleri de katıldı. Ankara Hükümeti, isyanı bastırmak için ilk önce İhsan Nuri ile görüşerek, meseleyi diyalog minvaliyle halletmeye çalıştı. Yapılan görüşmeyi İhsan Nuri şöyle değerlendirmektedir:

“Görüşmede Türk heyetinin önerileri şunlardı

1. Ağrılıların “aram” olması (rahat durması), 2. Saldırılarına ve yolların tahrip edilmesine son verilmesi, 3. Tüccarların elinden alınan sürülerin geri verilmesi, 4. İhsan Nuri'nin karşılığında kendisi için isteyeceği her şeyin yerine getirilmesi şartı ile kanunsuzluk ve karışıklık çıkarmaya son vermesi ve Ağrı'dan ayrılıp gitmesi.

Bu önerilerin kabul edilmesi halinde Araratlıların işledikleri tüm suçlar af edilecek, devlet onlara gerekli olan her yardımı yapacak ve rahatlarını temin edecekti. Ben bu önerilerin tümünü reddettim.”³⁷

Mayıs 1928'de Ağrı İsyanı'nın önlenmesine yönelik bir Af Kanunu çıkartıldı. Bu kanunun amacı, bölgede görev yapan memurların yaptıklarına yönelik meşruiyet sağlamaktı. Kanunda, bölgede görevli olan askeri personel ve memurların, isyanı bastırmak amacıyla yaptıklarından dolayı sorumlu tutulamayacaklarının belirtiliyordu.³⁸ Alınan tüm tedbirlere rağmen istenilen başarının gelmemesi devlet ricalini harekete geçirdi. Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Doğu Vilayetleri Genel Müfettişi İbrahim Tali Bey arasında gerçekleşen görüşmede isyancılar üzerine bir tenkil hareketi yapılması kararı alındı.³⁹ Alınan karar neticesinde isyana katılan Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve Raman Aşireti Reisi

³⁶ Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31.

³⁷ İhsan Nuri, Ağrı Dağı İsyanı, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s. 34.

³⁸ Karaca, Ağrı Eteklerinde İsyân, s. 23.

³⁹ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92.

Emin Ağa'nın teslim olması, isyancıları sıkıntıya düşürdü.⁴⁰ Ancak Suriye sınırından Urfa'ya oradan da isyancılara yardıma gelen Kangal Aşireti Reisi Haco Ağa isyanın güçlenmesine zemin hazırladı.⁴¹ Fakat Şark Ordusu'nun sıkı takibi sonrası isyancılar kaçmaya yeltendi.⁴² Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, gazetelere verdiği demeçte: “*Bütün Halk Cumhuriyete Sadıktır*” diyerek bölgedeki halkın isyana destek vermediğini belirterek halka basın üzerinden psikolojik pozitif bir taraf tuttuğu ifade edilebilir.⁴³

Türkiye ile İran arasında yapılan görüşmeler sonrası İran hükümeti Türkiye'nin birlikte harekât yapma teklifini reddetmesi üzerine toplanan Bakanlar Kurulu'nda İnönü İran'a yeni bir nota verilmesi kararı alındığını açıklaması⁴⁴ üzerine İran, sadece sınırı kapatabileceği konusunda yardımcı olacağı kararı Genelkurmay'ın işini kolaylaştırdı.⁴⁵ Bu arada Ağrı İsyanına katılan Kızılbaşoğlu Aşireti ile Ali Mirza Aşireti arasındaki kan davası ve Karakeçili Aşireti Reisi Abdülkadir Bey'in hükümete bağlı olduğu haberleri de isyanın dağılma ihtimalini doğurdu.⁴⁶ Alınan tedbirler neticesinde Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir Ağa da yakalanarak sürgüne gönderildi. Artık III. Ordu'nun işi iyice kolaylaşmıştı. 7 Eylül 1930'da başlayan hareket sonrası bazı aşiretler yakalandı, bazı aşiretler İran sınırına kaçtı.⁴⁷ Geri kalanlar ise teslim olmak zorunda kaldı. Netice itibariyle yaklaşık dört yıl süren Ağrı İsyanları, Cumhuriyet döneminin önemli aşiret isyanları arasında yer almaktadır. İsyân sonrası devlet, bölgedeki aşiret reislerinin gücünü kırmak için aşiret reislerinin 500 dönümden fazla toprak sahibi olmasını engelleyecek karar aldığı gibi fakir köylünün aşiret reislerine direnmeleri için kredi ile tohum vermeye başladı.⁴⁸ Bunun yanında isyana katılan aşiretlerin iskân edilmesi kararı da alındı.⁴⁹

⁴⁰ Rohat Alakom, *Haybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 109.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 07.08.1930, No: 2245, s. 1.

⁴² *Cumhuriyet*, 08.08.1930, No: 2246, s. 1.

⁴³ *Cumhuriyet*, 10.08.1930, No: 2248, s. 4.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 11.08.1930, No: 2249, s. 2.

⁴⁵ Mehmet Köçer, “Ağrı İsyanı 1926-1930”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV, S. II, Elazığ, 2004, s. 386; *Cumhuriyet*, 12.08.1930, No: 2250, s. 1.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 11.08.1930, No: 2249, s. 2.

⁴⁷ Esra Sarıkoyunlu Değer, “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı 1926-1930”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XVIII, Isparta, 2008, s. 116.

⁴⁸ Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)*, s. 140.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 31.07.1930, No:2238, s. 1-2.

5-Mutki Aşireti İsyanı

Mutki Aşireti İsyanı, Şeyh Said Ayaklanması'na katılan Mutki Aşireti'nin elinde bulunan silahların teslim edilmemesi üzerine ortaya çıktı. İsyanı Aşiret Reisi Mehmet Ali Yunus yönetti.⁵⁰ İsyanı bastırmak üzere gönderilen jandarmalara bölgedeki aşiretlerin saldırması sonucu merkezi Siirt'te bulunan II. Tümen Komutanlığı'nın başlatmış olduğu harekât sonrası Şeyh Abdurrahman, Mehmet Ali Yunus kaçmayı başardı.⁵¹ İsyancılar yanlarına aldıkları Raman Aşireti Reisi Emin Bey ile beraber tekrar saldırıya geçti. Ancak alınan sert tedbir sayesinde II. Tümene bağlı 62. ve 63. Alay'ın başarılı operasyonları neticesinde 25 Ağustos 1927'de bölge isyancılardan temizlendi.⁵²

6-Dersim İsyanı, Sebepleri ve Gelişim Aşamaları

Dersim coğrafyası denilen yer, bugünkü Tunceli Vilayeti'ni kapsayan alandır. Dersim İsyanı olarak tarihe geçen vakıa, bölgede yaşayan aşiretlerle merkezi hükümet arasında yaşanan anlaşmazlık sonrası aşiret reisleri öncülüğünde harekete geçen Seyyit Rıza'nın çıkarmış olduğu başkaldırıdır. Şeyh Said İsyanı sonrası coğrafya, Ankara Hükümeti tarafından kontrol altına alınmaya çalışılıyordu. Ancak yer yer bölgede asayişsizliklerin varlığı da Ankara Hükümeti tarafından izleniyordu.

İsyanın çıkış sebepleri arasında aşiret reislerinin vergi vermeyi reddettiği ve asker göndermek istememesi gibi nedenler gösterilebilir. Bölgede olası isyan hazırlığının ve Türkiye'nin doğusunun kontrol altına alınması için bilhassa birçok raporun hazırlandığı görülmektedir. Özellikle Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926 tarihli raporunda: “*Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim, hükümet-i Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye ihtimalatı elimeyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayındır*”⁵³ tespitiyle başlayan Dersim raporları, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'nın “*Dersimlileri askere almayın, silah kullanmayı ve savaş taktiklerini öğrenirlerse bize saldırırlar*” şeklinde ifadesiyle sürekli gündemde tutulan bir alan olmuştur.

⁵⁰ Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2012, s. 39.

⁵¹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, II, s. 268-269.

⁵² **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, II, s. 287.

⁵³ Serap Yeşiltuna, **Atatürk ve Kürtler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 513.

Diyarbakır Valisi Cemal Bey ise Dersim’de yaklaşmakta olan tehlikeyi Diyarbakır Valiliği sırasında görmüş ve bu isyanın çıkış sebebi olarak bölgede yaşayan aşiretlerin merkezi hükümete karşı tavırları asayişsizliğin kol gezmesine bağlamaktadır.⁵⁴ Dersim İsyanı’nın ilişkin raporlara ilişkin İsmet İnönü’nün anıları da önemlidir. İnönü anılarında Dersim İsyanı ile ilgili olarak:

“Daimi bir huzursuzluk yuvası da Dersim idi. Memleketin öteden beri Dersim meselesi diye bir derdi vardı. İmparatorluk, Dersim ayaklanmaları karşısında aciz kalmıştı. Dersim’de reisler, kısmen mezhep tahriklerinden istifade ederek daimi bir huzursuzluk yaratırlardı. Mesele aslında kültür meselesi ve iktisadi mesele idi. Halk darlıktan sıkıntı içindedir. Herkes geçimini dışarıda arar. Dersim halkının görgülü olanı çoktur. Bunlar dışarıda, İstanbul’da yetişmiştir. Ama dışarıdan yerlerine döndükleri vakit, kabile reislerinin, dini reislerin, yani şeyhlerin tesirine ve teşvikine maruz kalırlar. Bu teşviklerle büyük hareketler yaparlar. İdare, ayaklanmalar karşısında daima aciz kalır. Hemen her seferinde uyuşmaya gider ve ayaklanmış olanların yaptıkları yanlarına kalır. Bir-iki sene sonra bu hareketi tekrar ederler. Dersim ayaklanmaları doğrudan doğruya şekavete dayanır. Halk, aslında mustarıptır. Hareketi idare eden şeyhler ve reisler payın büyüğünü alırlar. Peşlerinden sürükledikleri insanlar da şekavetin mahsulünden asgari derecede istifade ederler, ama geçinir giderler. Böyle bir sistem tabii olarak yerleşmiş addedilir. İşin başı muvasalasızlıktır. Kışın hiçbir yerle irtibatları işlemez. Yazın geçitleri, yolları yoktur. Arazi dağlıktır. Bir ayaklanma olup asker sevk edildiği zaman, yakalananlar darda kalırlarsa nihayet mağaralara sığınır. Askerin buralara girmesi, tesir etmesi güçleşir. İyi niyetli vatansever Dersim halkının şeyhlere ve reislere sözünü geçirmesi mümkün değildir.”⁵⁵

Doğu illerinde refah ve asayişin sağlanması için oluşturulan Birinci Genel Müfettişlik kurumunun başına atanan İbrahim Tali Bey’in raporu ise olası bir isyanın önceden habercisi gibiydi. İbrahim Tali Bey, İsmet İnönü’ye gönderdiği on dokuz sayfalık Dersim Raporu’nda, aşiretler arasında vefak ve ittihat hissi olduğunun, diğer tarafından merkezi hükümete heran isyan edebilecek bir halde davrandıklarını, her ne kadar askerlerin aşiretlere silahların teslim edilmesi hususundaki çağrısı yapılmasına rağmen, birçok aşiretin elinde Rus silahlarının bulunduğu, diğer taraftan aşiretler arasında ise bazı anlaşmazlıkların bulunduğunu, halkın ise

⁵⁴ Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, s. 515-516.

⁵⁵ *Cumhuriyetin İlk Yılları(1923-1938) İsmet İnönü’nün Hatıraları*, II, s. 31-32.

yolsuzluktan ve fakirlikten yana büyük sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir.⁵⁶ İbrahim Tali Bey'in raporunda görüleceği üzere Dersim'de hâkimiyet, aşiretlerin elindedir. Raporun önemli bir kısmında Dersim'de yaşayan aşiretlerle ilgili olarak önemli noktalar verilmiş ve bu aşiretlerin hem sayıları hem de asayiş durumları değerlendirilmiştir. İbrahim Tali Bey, ileride ortaya çıkacak isyanın ayak seslerine değinirken; 1932 yılı kurak geçmesine rağmen aşiretlerin silah ithal ettiğine dikkat çekmektedir. Raporun önemli bir yerinde de aşiret ağalarının devlet otoritesinden daha etkili olduğunu ve bunun ıslah edilmesi gerektiğini, halka, toprak dağıtılarak ilişkilerinin gevşetebileceğini rapor etmektedir. Yine hazırladığı raporda Dersim'in dışla bağlantısını keserek saldırı ve asilerin silah ticaretlerine engel olmak ve onları hemen batıya göçe zorlamak gerektiğini belirtmiştir. İbrahim Tali Bey'in raporundan sonra hükümet Dersim'de idari bir düzenlemeye gitmiş ve Dersim'in adını Tunceli olarak değiştirmiştir.⁵⁷ Bunun yanında Tali Bey, bölgedeki isyanları önlemek için bölgede vilayetler arasında kalkınmışlık farkını asgariye indirmek ve sağlık, bayındırlık, eğitim, ekonomi gibi bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁸ Ancak bu konuda hükümetin pek de başarılı olduğu söylenemez.

Cumhuriyet Türkiye'si bir yandan ulus-devlet inşasını gerçekleştirmeye çalışırken; diğer taraftan da Misak-ı Milli'den kalan Hatay kompozisyonunu üzerine odaklanmıştı. Şeyh Said İsyan'ında beri aşiretler arasında düzenlenen toplantılar Dersim ayaklanmasının habercisi gibiydi. 1936 senesinde aşiretler arasında bağların çok farklı boyutlara ulaştığını düşünen Dâhiliye Vekâleti, aşiretler arasında düzenlenen toplantıların içeriği şöyle bildirdi: *"Dersim Reis ve seyitlerinin muntika muntika, ikişer üçer bir yerde birleşerek görüşmüş, her muntikadaki Reislere haber göndermek suretile karşılıklı fikirler alıp vermiş olması kuvvetle muhtemel ise de bunların hepsinin bir yerde kongre halinde toplanarak bu kararlara bir arada ve bir anda varmış olduklarına kani değilim. Bunun gibi bu gün Tunceli içerisinde silahlı bir toplantı da mevcut ve mahsus olduğuna dair bir haber de gelmiş değildir. Arzulunur."*⁵⁹ Bu arada IV. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdogan Bey'in Dersim hakkında hazırladığı bir başka raporunda ise bazı aşiretlerin ayaklanmak için Seyyit Rıza'dan yardım istediği anlaşılıyor.⁶⁰

⁵⁶ BCA, Umumi Müfettişlik Raporu, 030.110/740.23.

⁵⁷ TBMM ZC, C. VII, D.V,İ. I, 23.07.1935, s. 175-181.

⁵⁸ Erdal Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 102.

⁵⁹ BCA, IV. Umumi Müfettişliğinin 8.2.1936 43 Sayılı Şifresi, 030.10/111.743.13.

⁶⁰ BCA, 030.10/111.745.2.

Mart 1937’de Dersim karakolunun yakılmasıyla başlayan isyan, Dersim Bölgesi’nde meskûn aşiretlerin katılmasıyla geniş bir alana yayıldı. Hükümet, isyanın ortaya çıktığını duyduğu an, aşiretler arasındaki bağlantıyı engellemek için Kırklar Dağı ile Kosur Dağları arasındaki bölgeyi bombalamak için 15 filoluk bir uçak gönderdi.⁶¹ 26 Nisan 1937’de IV. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdogan’ın Dâhiliye Vekâleti’ne gönderdiği şifreli telgrafta Dedeman Aşireti’nin Kahmut Köprüsü üzerine baskın yapacağı istihbaratını aldığını bunun üzerine bölgeye üç uçak gönderdiklerini bildirmektedir.⁶² Yaklaşık altı ay süren isyan hükümetin sert tedbirleri sayesinde Seyyit Rıza’nın 12 Eylül 1937’de teslim olmasıyla sona erdi.⁶³ Dersim İsyanı’nın ortaya çıkışı ve gelişimi açısından değerlendirildiğinde şunlar söylenilebilir:

1-Şeyh Said İsyanı sonrası bölgedeki raporlar, merkezi hükümet tarafından yeterince dikkate almamıştır.

2-Hükümetin görevlendirdiği hükümet yetkilileri ile askerin halka karşı sert önlemler alması olası ortaya çıkabilecek isyanların ortak paydası olmuştur.

3-Cumhuriyet Türkiye’sinin belirlemiş olduğu idari uygulamalar Tunceli örneğinde olduğunda gibi yeterince başarı sağlanmadığı görülmüştür.

4- Dersim Olayı sırasında Sünni Kürt aşiretlerinin, Alevi Kürt aşiretinin yanında yer almaması, Kürt aşiretleri arasında olası bir kopuşu da beraberinde getirmiştir.

5-Yukarıdaki isyanlarda da görüleceği üzere aşiretlerin, bölgenin bir gerçeği olarak idrak edilemediğinden, devlet, aşiretleri bölmek için başlatmış olduğu iskân politikası toplum mühendisliğe dönüştüğü için istenilen başarıyı elde edememiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanı bir bütünleşme etkisi ve homojen bir toplum yaratma güdüsü içerisinde düşünülürken, aslında hiç de öyle olmadığını ortaya çıkması, Kemalist yönetimde bir sendrom olarak kendini gösterdi. Kemalist yönetim, bağımsızlık hedefi içerisinde devlet mekanizması içerisinde tüm halklara karşı ortak bir amaç güdüsünü aşlamayı başarmıştı. Zira onlara göre vatanın düşman işgalinden kurtarılması en önemli hedefti. Bu hedefin sağlanması

⁶¹ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, II, s. 182.

⁶² BCA, 030.10/111.744. 3.

⁶³ Son Posta, no: 2470, s. 1. Cumhuriyet, 13.09.1937, No:4790, s. 1.

sonrası devlet aygıtının tüm kurumlarıyla inşa edilmesi sürecinde, ulus devlet anlayışı oturtulacak, modern bir tahayyülün paydasına yer verilecekti. Ancak bu düşüncede daha da özelde ütöpik bir anlayış olarak kalması sonucuna, Kemalist yönetimin rızası olamazdı. İlk olarak, Kemalist yönetim bunu sağlama adına Halifeliği kaldırması, olası bir kamplaşmanın da habercisi gibiydi.

Adı geçen amaç ve ilkeler hedefinde oluşturulan konsensüse, ilk olarak doğuda hüküm süren aşiretler karşı çıktı. Zaten saltanat ve Halifeliğin kaldırılması sonrası merkezi hükümete güvenleri azalan aşiretler, sıranın kendilerine geldiğini hisseder şekilde silahlanmayı hızlandırdılar. Nitekim küçük bir anlaşmazlık sonrası Şeyh Said, etrafındakilere dayanarak isyan bayrağını açtı. Şeyh Said'in daha önceden isyan etme fikrinin olup olmadığı sorgulanabilir. Ancak arşiv ve dönemin kaynaklarına göre Şeyh Said'in daha önce isyan etme fikri olmadığı anlaşılmaktadır. Bu isyanın gelişim aşamasında, ulus-devlet anlayışına karşı çıkan aşiretlerin, büyük destek verdiklerini belirtmek gerekir. Aşiretlerden büyük yardım alan Şeyh Said, gerçekten yeni kurulan devleti, hem endişeye sevk ederken, hem de olası problemlerin ortaya çıkmasıyla devlet aklında sendrom tutumunu oluşturdu. İsyanı bastıramayan Ali Fethi Bey, istifa ederken, yeni kurulan İsmet Paşa hükümeti ise devlet mekanizmasında güvenlik zihniyeti ortaya koydu.

Şeyh Said isyanı sonrası devlet gerekli önlemleri alarak, aşiretler üzerine tenkil hareketleri düzenledi. Ancak bu tenkil hareketlerinde ölçünün kaçırılması, diğer aşiretlerin de isyan etme sonucunu beraberinde getirdi. Şeyh Said İsyanı sonrası 20'nin üzerinde aşiretlerin isyan etmesi sorgulanmalıdır. Neden, nasıl aşiret bu düzeyde isyan etmişlerdir. Ancak bu sorunun birden fazla cevabı olduğunu belirtmek gerekir. Gerek ulus-devlet anlayışının oturtulmak istenmesi, homojen bir toplum yaratılmak istenmesi, ayrıca aşiretlerin modern hayata karşı koymaları olarak sayılabilir. Şeyh Said İsyanı, İttihatçılıktan Kemalizm'e miras bırakılan Balkan sendromunu yeniden hortlattı. Kemalist anlayış, bu süreçte bölgenin dönüşümünü sağlamak ve ulus devlet içerisinde vatandaş kavramını oturtmak amacıyla güvenlikçi ve inkılâpçı yönünü daha çok önemsedi. Bu amaçla merkezi yönetim, ilk başta aşiretlerin elindeki silahların toplanması adı altında aşiretler üzerinden giderek toplum mühendisliği görevini ifa etti. Son olarak diğer isyanlara bakıldığında da aşiretlerin ciddi bir etkisi olduğu görülmektedir. Merkezi hükümet, ortaya çıkan bu isyanlar sonrası bir takım

tedbirler alma yoluna gitti. Ancak bu tedbirler, genelde başka problemler ortaya çıkardı. Son tahlilde bu problemlerin güvenlikçi zihniyete karşı oluşturulduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Hâkimiyet-i Milliye

TBMM ZC

Cumhuriyet

Son Posta

Alakom, Rohat, **Haybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Arvasi, S. Ahmet, **Doğu Anadolu Gerçeği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986.

Aybar, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

Aydoğan, Erdal, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Bozdağ, İsmet, **Kürt İsyanları**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

Bruinessen, Martin van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 418-419.

Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Değer, Esra Sarıkoyunlu, "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı 1926-1930", **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XVIII, Isparta, 2008.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Güney, Enis, **Cumhuriyet Tarihinde Kürtler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

Hallı, Reşat, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

İba, Şaban, **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011.

Kahraman, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960**, II, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Karabekir, Kazım, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

Karaca, Emin, **Ağrı Eteklerinde İsyân**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003.

Kaymaz, İhsan, Şerif **Musul Sorunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Kıvılcımlı, Hikmet, **İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)**, Yol Yayınları, İstanbul, 1979.

Kirişçi Kemal-Windrow, Gareth, **The Kurdish Questions And Turkey**, Frank Cass, London, 1997.

Köçer, Mehmet, "Ağrı İsyanı 1926-1930", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIV, S. II, Elazığ, 2004.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk İngiliz İlişkileri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Mumcu, Uğur, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2012.

Nuri, İhsan, **Ağrı Dağı İsyanı**, Med Yayınları, İstanbul, 1992.

Nursi, Said, **Tarihçe-i Hayat**, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2010.

Olson, Robert, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

Silopi, Zinnar, **Kürt Milletinin 60 Senden Beri Esarettten Kurtuluş Savaşı Hatıratı**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.

Toker, Metin, **Şeyh Said ve İsyanı**, Yenigün Haber Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yeşiltuna, Serap, **Atatürk ve Kürtler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.